

ایران‌شناسی در طرح بزرگ مطالعات

جهان اسلام در ژاپن

دکتر منصور صفت گل

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

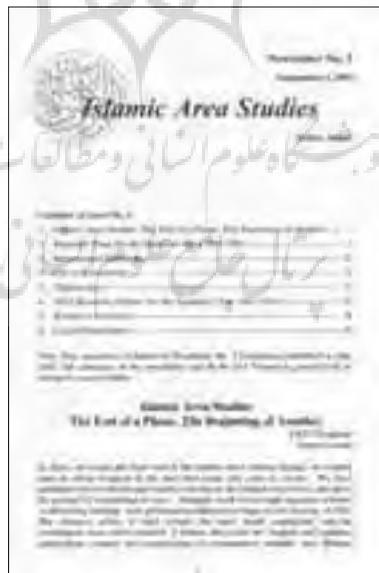
برای برنامه مطالعات جهان اسلام

بخش ۵: تاریخ و فرهنگ اسلامی

بخش ۶: منابع و متون بررسی تمدن اسلامی از دیدگاه مجریان این طرح، گرچه هریک از بخش‌های یاد شده از نظر موضوع و تحقیق، مستقل به شمار می‌آیند اما در عین حال، پیوندی تنگاتنگ با یکدیگر داشتند و نتیجه تحقیقات هریک از بخش‌ها در پایان برنامه عمیقاً مرتبط با هم و برگونه یک سازواره بود.

طی مدت اجرای طرح، نتایج تحقیقات و مقالات ارائه شده در گردهم‌آیی‌ها به دو زبان ژاپنی و انگلیسی منتشر می‌شد. در خلال اجرای طرح، چند کنفرانس بین‌المللی نیز برگزار شد که از جمله آنها می‌توان به کنفرانس: «پویایی جوامع اسلامی: جهشی به سوی افق‌های جدید در مطالعات جهان اسلام» اشاره کرد که از پنجم تا هشتم ماه اکتبر سال ۲۰۰۱ برگزار گردید.

ایران‌شناسی در ژاپن بنا بر یک سنت دیرینه تحقیقات ژاپنی، دارای بخش ویژه‌ای نیست. مطالعات مربوط به ایران از گذشته در ضمن مطالعات مربوط به آسیای جنوب غربی و خاورمیانه صورت پذیرفته است. با این همه در حوزه ایران‌شناسی،

زیر نظر یکی از استادان ژاپنی به فعالیت می‌پرداخت:

بخش ۱: اندیشه و سیاست در جهان اسلام

بخش ۲: جامعه و اقتصاد در جهان اسلام

بخش ۳: ملت‌ها، مناطق و اسلام

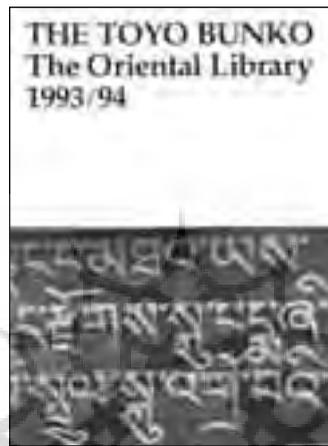
بخش ۴: نظام‌های اطلاع‌رسانی جغرافیایی

طرح بزرگ مطالعات جهان اسلام در سال ۱۹۹۷ / با مدیریت پروفیسور تسوگیتا کاساتو، متخصص برجسته اسلام‌شناس ژاپنی که مخصوصاً تحقیقاتی جدی درباره حوزه شامات انجام داده است، آغاز شد. در این برنامه پژوهشی که سرمایه آن را دولت ژاپن تأمین کرده بود، متخصصان و محققان ژاپنی از دانشگاه‌های متعدد ژاپن به ویژه دانشگاه توکیو و کیوتو مشارکت داشتند. این برنامه به همه حوزه جهان اسلام و موضوعات گوناگون پژوهشی مرتبط با آن پرداخته و طی یک برنامه منسجم و منظم، مسائل گوناگونی همچون تاریخ، فرهنگ، سیاست و اقتصاد جهان اسلام را مطرح می‌ساخت. دست‌اندرکاران طرح مطالعات جهان اسلام افزون بر گردهم‌آیی‌های منظم دانشمندان ژاپنی، از دیگر محققان سایر کشورها، استادان دانشگاه‌های بزرگ دنیا نیز برای مشارکت در این برنامه و ارائه نتایج تحقیقات‌شان دعوت و بسته به موضوع، کنفرانس‌ها و گردهم‌آیی‌های یک یا چند روزه‌ای در این باره در دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی ژاپن برگزار می‌کردند. مدت این طرح پنج سال بود و آخرین سال اجرای آن سال ۲۰۰۲-۲۰۰۱ بود. برنامه مطالعات جهان اسلام شش بخش عمده داشت که هر بخش

محققان و دانشمندان ژاپنی از همان آغاز توجه به مسائل جهان اسلام، تحقیقات و پژوهش‌هایی درخور انجام داده و دست‌کم دو نسل از این محققان در ژاپن فعالیت کرده‌اند. در طرح بزرگ مطالعات جهان اسلام نیز **پروفسور ماساشی هانه دا**، متخصص تاریخ ایران عصر صفوی به عنوان مدیربخش تاریخ و فرهنگ اسلامی حضور داشت و افزون بر آن چندین محقق ژاپنی از جمله **دکتر نوبوآکی کوندو** که به پژوهش درباره تاریخ ایران در سده نوزدهم علاقه‌مند است و همچنین **کازوموری موتو** که در زمینه انساب سادات تحقیق می‌کند، مشارکت داشتند. طی این برنامه چند تن از استادان اروپایی و آمریکایی و همچنین چند تن از استادان دانشگاه‌های ایران به دعوت سازمان دهندگان آن به ژاپن مسافرت کرده و در نشست‌های تخصصی و کنفرانس‌ها حاصل تحقیقات خویش را ارائه نمودند که از جمله آنها می‌توان به **پروفسور برت فراگتر**، استاد و مدیر مرکز ایران‌شناسی دانشگاه بامبرگ در آلمان، **دکتر کریستوف ورنر** از همان دانشگاه و **دکتر ادموند هرتزیگ**، از بخش مطالعات خاورمیانه دانشگاه منچستر اشاره کرد. از دانشمندان ایرانی دکتر **احسان اشراقی** و دکتر **منصورصفت گل** از دانشگاه تهران در بخش مطالعات مربوط به ایران در این طرح شرکت داشتند.

چشمگیرترین برنامه مربوط به ایران‌شناسی در این طرح، برگزاری کنفرانس یک روزه‌ای تحت عنوان «**گردهم‌آیی بین‌المللی منابع آرشیوی ایرانی**» بود که روز چهارم سپتامبر سال ۱۹۹۹ در «مؤسسه فرهنگ شرقی» در دانشگاه توکیو برگزار گردید. نخستین سخنران این **گردهم‌آیی**: **کنی چی ایسوغایی** بود که مقاله خویش را با عنوان «انعکاس نظریه حنفی وقف در وقفنامه‌های سده شانزدهم و هفدهم میلادی در بخارا» ارائه کرد. او بر این بود که نشان دهد، چگونه نظریه فقه اسلامی بر متون وقفنامه‌ای بخارا تأثیر گذاشت.

دومین مقاله ارائه شده در این **گردهم‌آیی**، مقاله دکتر **کریستوف ورنر** از دانشگاه بامبرگ آلمان بود که تحت عنوان «**برندگان انتقال اجتماعی عصر قاجار**: مطالعه‌ای موردی درباره زمینداری» ارائه شد. کریستوف ورنر در این مقاله باتوجه به وضعیت اقتصادی موجود در آذربایجان در عصر قاجاریه و با تمرکز بر موضوع تحولات زمینداری در روستاهای آق‌کوهول و خواجه خوشنام، ضمن اشاره به مسأله زمینداری محلی، بر این نکته تأکید داشت که طبقات رده‌بالای جامعه قاجاری در این ناحیه رفته رفته اراضی زمینداران بومی را با حمایت دولت قاجار به دست آوردند و به ویژه از طریق رسم تیول به معافیت‌های مالیاتی قابل توجه نیز دست یافتند. گرچه در روند این تحولات از سوی روستاییان مقاومتی نیز صورت گرفت اما سرانجام طبقه نوظهور قاجاری موفق شد به صورت زمیندار عمده حیات اقتصادی این مناطق را در اختیار بگیرد. از دید ورنر این روند

چیزی نبود جز تغییر مالکیت از زمینداران بومی به طبقه جدید.

دکتر **نوبوآکی کوندو**، استاد دانشگاه متروپولیتن توکیو (که اینک به مؤسسه مطالعات فرهنگ‌های آسیا و آفریقا در توکیو منتقل شده است) سخنران بعدی بود که به ارائه مقاله خویش با نام «**وقف استاد عباس: بازنگری وقفنامه‌ها در تهران عصر قاجار**» پرداخت. موضوع سخنرانی دکتر کوندو، بررسی وقفنامه‌های از عهد قاجاریه بود که طی آن استاد عباس بنا یک حمام، تکیه و چندین مغازه را برای تعزیه‌داران امام حسین (ع) وقف کرده بود. نکته مورد نظر او این بود تا روشن سازد که وقفنامه‌های مربوط به عهد پیشین چگونه در عهد قاجار مورد بازبینی قرار گرفت. سخنران بعدی منصور صفت‌گل از دانشگاه تهران بود که مقاله خویش را با عنوان «**مجموعه‌ها: منابع مهم اما ناشناخته تاریخ‌نویسی ایرانی درباره سال‌های پایانی فرمانروایی صفویان با تأکید بر مجموعه میرزا معینا**» ارائه کرد. در این مقاله ضمن یادآوری اهمیت مجموعه‌های خطی برای تاریخ‌نویسی ایران عصر صفوی و پژوهش درباره این دوران، سه مجموعه مهم اواخر عهد صفوی یعنی **مجموعه میرزا معینا**، **جنگ احد غلام** و **مجموعه ابوطالب فندرسی** مورد بررسی قرار گرفتند؛ مخصوصاً محتوای مجموعه میرزا معینای اردوباری و

اهمیت اطلاعات مندرج در آن مورد تأکید قرار گرفت.

در جلسه بعد ظهر این **گردهم‌آیی**، سه مقاله ارائه شد. نخستین سخنران دکتر **هاشم رجب‌زاده**، استاد زبان فارسی در دانشگاه مطالعات خارجی اوساکا در ژاپن بود. موضوع سخنرانی دکتر رجب‌زاده «**بررسی نظام آبیاری از طریق اسناد عهد قاجاریه**» بود که طی آن براساس اسناد مربوط به این موضوع، نظام آبیاری در مناطقی از قزوین و کاشان مورد بررسی قرار گرفت. به گفته دکتر رجب‌زاده مجموعه اسناد مربوطه در کتابی جداگانه به زودی منتشر خواهد شد.

سخنران بعدی **آکی‌هی کو یاماگوچی** از دانشگاه توکیو بود که مقاله خویش را با عنوان «**درباره رسم جفت در متون مالیاتی عثمانی مربوط به ایران**» ارائه کرد. سخنرانی یاماگوچی از آن رو اهمیت داشت که با سعی زیاد، اسناد مالیاتی عثمانی مربوط به ایران را که طی دوره‌های اشغال مناطق غربی ایران توسط عثمانی‌ها تنظیم شده بود، مورد بررسی قرار داد. اساس این اسناد همان **دفاتر تحریر** هستند که در آرشیوهای عثمانی نگهداری می‌شدند. این دفاتر تحریر، اطلاعاتی با ارزش درباره اوضاع اقتصادی مناطق قفقاز، آذربایجان، کردستان، همدان، کرمانشاه و لرستان در بردارند.

آخرین سخنران این **گردهم‌آیی** دکتر **بختیار باباجانف** از مؤسسه مطالعات خاوری در تاشکند بود. موضوع سخنرانی باباجانف: «**ارشاد نامه‌ای فهرست نشده در گنجینه مؤسسه مطالعات خاوری البیرونی در تاشکند بود**. در این مؤسسه شمار فراوانی نسخه‌های خطی و اسناد و مدارک تاریخی نگهداری می‌شود که بخش زیادی از آنها هنوز فهرست نشده‌اند. باباجانف در سخنرانی خویش شماری از اسناد مربوط به سلسله‌های صوفیه از جمله کبریویه موجود در این مؤسسه را معرفی کرد. در واقع سخنرانی باباجانف بخشی از برنامه‌های پژوهشی بود که درباره فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی و اسناد و مدارک تاریخی در حال اجرا است. این برنامه با حمایت مالی کشور آلمان و تحت نظارت یورگن پاول اجرا می‌شود و هدف آن فهرست کردن نسخه‌ها و اسناد موجود در ازبکستان، مربوط به صوفیه ماوراءالنهر و خراسان در سده‌های هجدهم میلادی است.

اسناد فهرست نشده مربوط به این موضوع حدود صد وقفنامه، بیش از سیصد وثیقه نامه و در حدود چهارصد رساله مذهبی است که در سده‌های شانزدهم تا بیستم میلادی تألیف شده‌اند. افزون بر آنها بیست و پنج سند درباره انساب سادات صوفیه و همچنین ارشاد نامه است موضوع سخنرانی باباجانف درباره اسناد ارشادنامه بود.

امید می‌رود که مجموعه مقالات این **گردهم‌آیی** در آینده‌ای نه چندان دور به همت دکتر **نوبوآکی کوندو** که مدیر این برنامه بود، منتشر گردد.